

From Argumentation to Persuasion: Analyzing the System of Caliphate Legitimization in the Sermon of Shiqshiqiyyah Based on Beaugrande and Dressler's Theory

(Research Article)

Rasool Dehghanzad^{1*} , Marzieh Valizadeh² , Salman Nikbakht³

Submission Date: 7 May 2024

Revision Date: 25 June 2024

Acceptance Date: 10 August 2024

(Page 1-28)

Abstract

Text linguistics utilizes the seven elements of intentionality, situationality, coherence, cohesion, intertextuality, informativeness, and acceptability to shape and strengthen a text. The study of these processes reveals how the presence of these seven factors contributes to constructing a coherent argument and persuading the audience. These elements are also evident in Imam Ali's (peace be upon him) Shiqshiqiyyah Sermon, a discourse rich with arguments substantiating the legitimacy of his caliphate. This article, employing a descriptive-analytical method, aims to elucidate the persuasive process of establishing Imam Ali's rightful claim to the caliphate through an analysis of the Shiqshiqiyyah Sermon.

Keywords: Text Linguistics, Beaugrande and Dressler, Persuasion, Caliphate, Nahj al-Balagha, Shiqshiqiyyah Sermon.

Extended Abstract

1. Introduction

Text linguistics utilizes the seven elements of intentionality, situationality, coherence, cohesion, intertextuality, informativeness, and acceptability to

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom, Qom, Iran

2. PhD student in Arabic Language and Literature, Semnan University, Semnan, Iran

3. PhD, Jurisprudence and Fundamentals of Law, University of Qom, Qom, Iran

*: Corresponding Author:

Email: r.dehghanzad@qom.ac.ir

How to cite this article: Dehghanzad, R., Valizadeh, M., Nikbakht, S. (2024). From Argumentation to Persuasion: Analyzing the System of Caliphate Legitimization in the Sermon of Shiqshiqiyyah Based on Beaugrande and Dressler's Theory, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 12(46), 1-28. <https://doi.org/10.22084/NAHJ.2025.30459.3153>

shape and strengthen a text. The study of these processes reveals how the presence of these seven factors contributes to constructing a coherent argument, generating meaning, and persuading the audience. These elements are also evident in Imam Ali's Shiqshiqiyyah Sermon, a discourse rich with arguments substantiating the legitimacy of his caliphate. This article, employing a descriptive-analytical method, aims to elucidate the persuasive process of establishing Imam Ali's rightful claim to the caliphate through an analysis of the Shiqshiqiyyah Sermon. The analysis relies on the functionality of textuality criteria as outlined in Beaugrande and Dressler's theory, including cohesion, coherence, intentionality, situationality, acceptability, informativeness, and intertextuality. It focuses on how these criteria facilitate the transmission of concepts through logical argumentation and their role in shaping and reinforcing Imam Ali's arguments. The study seeks to analyze the argumentative structure of the sermon and the linguistic mechanisms employed to persuade the audience. One of the key findings of this semantic analysis is that concepts such as Imam Ali's worthiness for the caliphate, criticism of previous caliphs, and the public's turn to him at the outset of his caliphate are conveyed to the audience through a chain of logical arguments. The examination of the sermon demonstrates that the persuasive system, by adhering to all textuality elements, ensures the coherence of the arguments, extends the scope of the sermon, and ultimately establishes the legitimacy of Imam Ali's caliphate.

2. Theoretical Framework

The present study seeks to enable the examination of textuality in the system of persuasion. To this end, in engaging with the sermon and analyzing the intended work, all its discourses are encapsulated within the discourse of caliphate. Indeed, it is through this transformation that one can discern the process of establishing the caliphate and the meanings derived from it, underpinned by the coherence of arguments, and present it with precision. Accordingly, the study first addresses theoretical discussions and defines text linguistics and argumentation. Then, a brief overview of the Shiqshiqiyyah Sermon is presented, and finally the persuasion system of the sermon is analyzed based on the theory of textuality.

3. Research Method

Text linguistics, introduced by Beaugrande and Dressler in the fields of linguistics and semiotics, provides a comprehensive framework for analyzing and understanding texts as meaningful units. This field focuses

on seven criteria: coherence, cohesion, intentionality, acceptability, situationality, intertextuality, and informativeness. These criteria illustrate how a text transforms into a cohesive and meaningful whole through the interaction of these factors. One of the primary objectives of textuality is to uncover latent meanings through the coherence of internal and external factors influencing the text. The Shiqshiqiyyah Sermon by Imam Ali (peace be upon him) is replete with compelling grievances. Imam Ali establishes a reasoned connection between the concepts of caliphate and his own worthiness, persuading the audience to recognize that the caliphate rightfully belongs to him. Furthermore, by leveraging the elements of textuality, he strengthens and fortifies his arguments.

4. Conclusion

In articulating his grievances and substantiating them in the audience's mind, Imam Ali employs argumentation as a powerful tool to transform perspectives and beliefs. His arguments revolve around three main themes: the worthiness of Imam Ali for the caliphate, the first, second, and third caliphs and the governance crises during their tenures, and the public turning to him at the outset of his caliphate. Each of these arguments implicitly conveys the truth that, after the Prophet Muhammad (peace be upon him), Imam Ali was the most deserving person for the caliphate. He begins with the argument of his connection to society, then presents the argument of his knowledge of divine sciences, and finally articulates the strongest argument that no one else possesses the capability to assume the role of caliph. This chain of arguments incrementally guides the audience toward persuasion. The strength of these arguments is enhanced by their sequential interconnectedness and logical coherence, ultimately creating a cohesive and persuasive text.

The analysis of the arguments within the framework of the sermon's textuality reveals its profound coherence in conveying Imam Ali's intent and purpose. Cause-and-effect relationships, as a form of argumentation, alongside literary devices such as semantic contrast, repetition, and other rhetorical techniques, contribute to the text's semantic cohesion. Furthermore, Imam Ali's arguments, with implicit references to authoritative and accepted texts such as the Quran and the statements of the Prophet (peace be upon him), carry such credibility that they readily persuade the audience. These references not only strengthen the arguments but also affirm his position as the rightful successor to the Prophet (peace be upon him).

References [in Persian]

- Bart, R. (2009). *Linguistics of the Sentence: A Comprehensive Look at Language Issues*. Tehran: Paize.
- Alborzi, P. (2011). *Fundamentals of Text Linguistics*. Tehran: Amir Kabir.
- Chandler, D. (2011). *Fundamentals of Semiotics. Translated by Mehdi Parsa*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Art.
- Zudranj, S., & Arbati Moghadam, S. (2022). Analysis of the Shaqshaqiyya Sermon with a Critical Discourse Analysis Approach. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Studies*, vol. 10, no. 37, 115-139.
- Shaeiry, H. R. (2009). From Structural Semiotics to Discursive Semiotics. *Literary Criticism*, vol. 2, no. 8, 33-51.
- Fadili, M. (2004). *The Position of Imam Ali (AS) in Quranic Exegesis and Sciences*. Tehran: Dastan Publications.
- Qarshi, S. A. A. (1992). *Qamus Quran*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Muhsini, H. (2014). *Al-Fasl wa al-Wasl fi al-Quran al-Karim bayn al-Balagha al-Arabiyya wa al-Lisaniyyat al-Nassiyaa*. Doctoral dissertation. Advisor: Khalil Parvini. Tarbiat Modares University.
- Mahmudi, S., Cheraghi-vash, H., & Mirzai al-Husayni, S. M. (2019). Analysis of the Literary Discourse Strategy of the Shaqshaqiyya Sermon. *Quranic and Hadith Sciences*, vol. 51, no. 102, 201-224.
- Mustafawi, H. (1981). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran al-Karim*. Tehran: Translation and Publishing Agency.
- Makarik, I. R. (2004). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theories*. Translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi. Tehran: Agah.
- Mohajer, M. (1997). *Toward the Linguistics of Poetry*. Tehran: Nashr-e Markaz.
- Nowruzali, Z. (2022). Universals of Language in the School of Trans-Structuralist Linguistics. *New Literary Studies*, no. 1, 299-329.
- Hashimi Khui, M. H. (2021). *Minhaj al-Baraa fi Sharh Nahj al-Balagha (Khui)*. Translated by Hasan Hasan-zadeh Amoli and Muhammad Baqir Kamrai. Tehran: Maktabat al-Islamiyya

References [in Arabic]

- Ibn Jinni, Uthman ibn Jinni. (2008). *Al-Khasais*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ibn al-Jawzi, Yusuf ibn Qazawughli. (n.d.). *Tadhkirat al-Khawass li-l-Allama Sibt Ibn al-Jawzi*. Tehran: Maktabat Ninawa al-Hadith.
- Bahrani, Ibn Maytham. (1996). *Translation of Sharh Nahj al-Balagha (Ibn Maytham)*. Translated by Mohammadi Moghadam and Navai. Mashhad: Majma al-Buhuth al-Islamiyya.
- Beaugrande, Robert. (1998). *Al-Nass wa al-Khitab wa al-Ijra*. Translated by Tamam Hasan. Cairo: Alam al-Kutub.
- Hasan, Tamam. (2007). *Al-Ijtihadat al-Lughawiyya*. Cairo: Maktabat Alam al-Kutub.

- Raghib Isfahani, Husayn ibn Muhammad. (1991). *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*. Beirut: Dar al-Ilm al-Dar al-Shamiyya.
- Raghib Isfahani, Husayn ibn Muhammad. (n.d.). *Mufradat Alfaz al-Quran*. Edited by Dawudi, Safwan Adnan. Beirut: Dar al-Shamiyya.
- Salih, Subhi. (1995). *Nahj al-Balagha*. Qom: Markaz al-Buhuth al-Islamiyya.
- Qummi, Ali ibn Ibrahim. (1983). *Tafsir al-Qummi*. Qom: Dar al-Kitab.
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1982). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Dar Ihya al-Turath.
- Yaqubi, Ahmad ibn Ishaq. (n.d.). *Tarikh al-Yaqubi*. [No place]: Dar Sader.

References [in English]

- Barthes, R. (1977). *Death of the Author, from Image, Music, Text*. Translated by Stephen Heath. London: Fontana.
- Beaugrande, Robert-Alain de, and Dressler, Wolfgang U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. Translated by unknown. London: Longman.
- Halliday, M. A. K., and Hasan, Ruqaiya. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

(مقاله پژوهشی)

از احتجاج تا اقناع؛ تحلیل نظام مجاب‌سازی خلافت در خطبه شقشقیه براساس نظریه بوگراند و درسلر

رسول دهقان ضاد^{۱*}، مرضیه ولی‌زاده^۲، سلمان نیکبخت^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۱۸ بازنگری مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰

(از ص ۶ تا ۲۸)

چکیده

زبان‌شناسی متن در جهت شکل‌گیری متن و تقویت آن از عناصر هفت‌گانه هدف، موقعیت، انسجام و پیوستگی، بینامتنیت، اطلاع‌رسانی و مقبولیت بهره می‌برد. مطالعه این فرایندها مشخص می‌کند که چگونه حضور این عوامل هفت‌گانه منجر به ایجاد برهانی منسجم، تولید معنا و به اقناع رساندن مخاطب می‌شود. این عناصر بر خطبه شقشقیه حضرت علی (ع) نیز حاکم‌اند؛ خطبه‌ای که سرشار از براهین در اثبات حقانیت خلافت ایشان است. مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با هدف تبیین فرایند مجاب‌سازی خلافت در راستای اثبات حقانیت حضرت علی (ع) به بررسی خطبه شقشقیه می‌پردازد. این بررسی با تکیه بر کارکرد معیارهای متن‌گرایی در نظریه بوگراند و درسلر از جمله پیوستگی، انسجام، هدفمندی، موقعیت‌مندی، مقبولیت، اطلاع‌رسانی و بینامتنیت، انجام می‌شود و بر چگونگی انتقال مفاهیم در قالب برهان‌ورزی و نقش این معیارها در شکل‌گیری و تقویت استدلال‌های امام علی (ع) متمرکز است، تا از این طریق، ساختار برهانی خطبه و سازوکارهای زبانی آن در اقناع مخاطب تحلیل شود. از دستاوردهای معناکاو خطبه این است که که مفاهیمی مانند شایستگی حضرت علی (ع) برای خلافت، نقد خلفای پیشین و رجوع مردم به ایشان در آغاز خلافت، از طریق زنجیره‌ای از برهان‌های منطقی به مخاطب منتقل می‌شود. با بررسی این خطبه مشخص می‌شود که نظام مجاب‌سازی با پیروی از تمامی عناصر متن‌گرایی، به انسجام برهان‌ها، در بُعدی گسترده‌تر خطبه و در نهایت، تبیین حقانیت امام می‌انجامد.

کلید واژه‌ها: زبان‌شناسی متن، بوگراند و درسلر، مجاب‌سازی، خلافت، نهج البلاغه، خطبه شقشقیه.

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم، قم، ایران

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران

۳. دکتری فقه و مبانی حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

زبان‌شناسی متن توسط بوگراند و درس‌لر در مطالعات زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی معرفی شده است. چارچوبی جامع برای تحلیل و درک متون به عنوان واحدهای معنادار ارائه می‌دهد. این حوزه بر هفت معیار «انسجام، پیوستگی، قصدیت، پذیرش، آگاهی موقعیتی، بینامتنیت و اطلاع‌رسانی» (دی بوگراند و درس‌لر، ۱۹۸۱: ۳)، متمرکز است، این معیارها نشان می‌دهند که چگونه یک متن از طریق تعامل این عوامل به یک کل منسجم و معنادار تبدیل می‌شود. از اهداف مهم متنیت، دستیابی به معانی نهفته در رهگذر انسجام عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر متن است. «خطبه شقشقیه» از حضرت علی (ع) سرشار از شکوایه‌های گواه‌آور است، حضرت علی (ع) بین مفاهیم خلافت و شایستگی خود ارتباط مستدلی برقرار می‌کند تا مخاطب را به یقین برساند که خلافت شایسته ایشان بوده است. از سویی دیگر ایشان با بهره‌مندی از عناصر متنیت، برهان‌های خود را استوارتر و نیرومندتر می‌سازد. در پژوهش حاضر، با هدف تبیین نظام مجاب‌سازی در راستای جهان‌بینی راوی که اثبات حقانیت خود است، این خطبه تحلیل می‌شود.

۱-۱. بیان مسئله

مسئله اصلی پژوهش، این است که چگونه عناصر هفت‌گانه متنیت، نظام مجاب‌سازی خطبه شقشقیه را در راستای اثبات حقانیت حضرت علی (ع) نشان می‌دهد و تقویت می‌کند و در نهایت باعث تغییر معنا به شایستگی حضرت علی (ع) در امر خلافت می‌گردد. این جستار، با روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد تحلیل زبان‌شناسی متن به دنبال یافتن پاسخ برای پرسش‌های زیر است:

۱- در خطبه شقشقیه چه مفاهیمی در قالب برهان‌ورزی به مخاطب منتقل می‌شود؟ ۲- کارکرد معیارهای متن‌وارگی بر شکل‌گیری و تقویت برهان در خطبه شقشقیه چگونه ارزیابی می‌شود؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

با توجه به اینکه خطبه شقشقیه الگویی برای نقد نظام‌های سیاسی ناعادلانه ارائه می‌دهد، پیوسته مورد توجه پژوهشگران قرار دارد، در ارتباط با خطبه شقشقیه پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است، اما در مورد متن‌وارگی نظام مجاب‌سازی این خطبه پژوهشی صورت نگرفته است. در ادامه چند نمونه از پژوهش‌هایی که به گونه‌ای به روش و موضوع ما نزدیک هستند، ذکر می‌شود:

- پایان‌نامه کارشناسی ارشد: «بررسی کارکرد دلالتی حیوانات در نهج‌البلاغه بر اساس نظریه زبان‌شناسی دی بوگراند»، فاطمه احمدی‌زاده، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم انسانی، گروه زبان و ادبیات عربی، ۱۳۹۵. این پایان‌نامه با روش توصیفی تحلیلی می‌کوشد به بررسی و تحلیل کارکرد معیارهای هفت‌گانه دی بوگراند در ابعاد دلالتی حیوانات بپردازد. در این راستا ابتدا در بخش مباحث نظری به تعریف رویکرد دی بوگراند و معیارهای آن سپس در بخش تطبیقی به استخراج دلالت‌های حیوانات از متن مذکور بر مبنای عناصر متنیت پرداخته شده است. از دستاوردهای آن می‌توان گفت: بررسی معیارهای دی بوگراند در چند خطبه و نامه نشان می‌دهد این عبارات واجد شرایط متنیت هستند و وجود تمام معیارهای

متنیت در کاربرد واژه شتر نشان‌دهنده حضور زمینه‌های اجتماعی، ذهنی و روانی است که به عنوان زمینه‌های فرامتنی است. وجود این دست از واژگان در کلام حضرت (ع)، باعث افزایش درجه تأثیر کلام در متلقى شده است.

- مقاله: «تحلیل استراتژی گفتمان ادبی خطبه شقشقیه» (۱۳۹۸)، سعیده محمودی، حسین چراغی‌وش، سید محمود میرزایی‌الحسینی، رهیافت‌هایی در علوم قرآن و حدیث، شماره ۱۰۲، ۲۰۱-۲۲۴، این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و از منظر تحلیل گفتمان ادبی، ساختارهای خطبه شقشقیه را با توجه به بافت موقعیتی بررسی کرده و نشان می‌دهد که این ساختارها در پاسخ به انکار شایستگی‌ها، اتهامات و قیاس‌های ناعادلانه، در خدمت تبیین حقایق، دفاع از حقانیت حضرت علی (ع) و اقناع مخاطب به کار رفته‌اند.

- مقاله: «واکاوی عوامل انسجام در خطبه شقشقیه امام علی (ع) با اتکا به الگوی هلیدی و حسن» (۱۳۹۹)، محمدحسن امرایی، عبدالواحد بامری، نشریه ذهن، شماره ۸۱، ۱۷۵-۲۰۲، با روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی عوامل انسجام در پنج بخش نخست خطبه شقشقیه امام علی (ع) پرداخته است. بدین ترتیب در مبانی نظری خود از ابزارهای انسجام، روش تحلیل انسجام و هماهنگی انسجامی در متن سخن رانده و در پایان به تحلیل عوامل انسجام در متن خطبه شقشقیه بعد از تقسیم خطبه شقشقیه به جمله‌هایی ساده، هرکدام از عناصر انسجامی را در جداول مربوط به خود قرار داده است، سپس به تحلیل عوامل انسجام با توجه به جداول می‌پردازد. یافته‌های این پژوهش حاکی از این است که در خطبه شقشقیه، از مجموع ۱۴۷ مورد بررسی‌شده، ۱۴۴ مورد دارای پیوستگی معنایی و ارتباط زنجیره‌ای بودند و تنها ۳ مورد به صورت مستقل و بدون پیوند با دیگر عناصر ظاهر شده‌اند. بنابراین، میزان انسجام در این خطبه حدود ۹۸ درصد برآورد می‌شود که نشان‌دهنده پیوستگی و هم‌خوانی بالایی ساختار آن است.

- مقاله: «الإعلامية في الخطبة الشقشقية» (۲۰۱۶)، عزت ملاابراهیمی، رحیم مجید راضی، نشریه آداب ذی‌قار، شماره ۱۸، ۲۵۶-۲۷۷. در این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی معیار اطلاع‌رسانی در خطبه شقشقیه بر اساس زبان‌شناسی متن پرداخته شده است، نویسنده در ابتدا به توضیح واژه الإعلامیه و در مباحث تطبیقی مقاله، با تقسیم خطبه به بندهای مختلف به توضیح مطالب ارائه شده هرکدام از بندها می‌پردازد. از نتایج آن می‌توان گفت: این خطبه از انسجام و پیوستگی بالایی برخوردار است و اجزا آن با هم هماهنگ است و هیچ خللی در آن وجود ندارد این بالاترین درجه از اطلاع‌رسانی است.

پیشینه مذکور نشان‌دهنده این است که متنیت براهین به طور نظام‌مند و خاص در خطبه شقشقیه مورد بررسی قرار نگرفته است. بنابراین پژوهش حاضر گامی آغازین در پیوند "زبان‌شناسی متن" و "براهین خطبه شقشقیه" و به طور خاص‌تر مجاب‌سازی مخاطب محسوب می‌شود. جستار حاضر، می‌کوشد که بررسی متنیت در نظام مجاب‌سازی را امکان‌پذیر کند. به این منظور در رویارویی با خطبه و در جهت بررسی و تحلیل اثر مورد نظر، تمامی گفتمان‌های آن در گفتمان خلافت خلاصه می‌شود. در

واقع، از طریق این تبدیل است که می‌توان به فرایند اثبات خلافت و معناهای برخاسته از آن در سایه انسجام براهین پی برد و آن را به شکلی دقیق معرفی کرد. بدین ترتیب در ابتدا به مباحث نظری و تعریف زبان‌شناسی متن و برهان‌ورزی پرداخته می‌شود، سپس مختصری درمورد خطبه شقشقیه ذکر می‌شود و در انتها فرایند نظام مجاب‌سازی خطبه با تکیه بر نظریه متنتیت مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

بررسی براهین خطبه شقشقیه در اثبات حقانیت امام علی (ع) از جایگاهی والا برخوردار است. این خطبه، همچون سندی تاریخی و زنده، تناقض آشکار میان ارزش‌های اخلاقی و قدرت‌طلبی در مدیریت و زمامداری حکومت‌ها را به تصویر می‌کشد؛ تناقضی که همچون رشته‌ای ناپیدا، از گذشته‌های دور تا به امروز، در ساختار حکومت‌های مختلف تداوم یافته است. این خطبه با تکیه بر متنتیت به مخاطبان خود می‌آموزد که چگونه با استناد به برهان‌های محکم و متقن، افراد جامعه را به سوی پذیرش حقانیت و عدالت رهنمون سازند. از این رو، تحلیل برهان‌های خطبه شقشقیه در بستر نظریه‌ی متنتیت، گامی است در جهت کشف لایه‌های پنهان معنا و انسجام موجود در این متن، که آن را به ابزاری قدرتمند برای مجاب‌سازی و اقناع مخاطبان تبدیل کرده است.

۲. بحث

۱-۲. از ساختارگرایی تا زبان‌شناسی متن

با انتشار کتاب زبان‌شناسی عمومی اثر فردینان دو سوسور^۱ در سال ۱۹۱۶، تحولی بنیادین در مطالعات زبان‌شناسی رخ داد. سوسور با فراتر رفتن از مطالعات آواشناسی^۲، به بررسی واژه به عنوان واحد زبانی پرداخت و زبان را به مثابه نظامی از نشانه‌ها تعریف کرد. شعیری نشانه را از نظر سوسور به دو جزء تقسیم می‌کند: دال (صورت آوایی یا نوشتاری) و مدلول (مفهوم یا معنای مرتبط با آن). دال، کلمه‌ای است که بر مدلول دلالت می‌کند و این رابطه، اساس نظام زبانی را شکل می‌دهد (شعیری، ۱۳۸۸: ۳۷). سوسور همچنین میان دو رویکرد هم‌زمانی^۳ و درزمانی^۴ تمایز قائل شد. او معتقد بود که صرف مطالعه تاریخی واژه‌ها و تحولات آن‌ها در طول زمان کافی نیست و باید به مطالعه هم‌زمانی زبان نیز توجه کرد. شعیری به این نکته اشاره می‌کند که در رویکرد هم‌زمانی، دال به عنوان واحدی در نظر گرفته می‌شود که در یک مقطع زمانی خاص، ارزش صوری و معنایی خود را در تعامل با عوامل برون‌متنی مانند بافت فرهنگی، اجتماعی و تاریخی به دست می‌آورد. این نگاه، زبان را به عنوان سیستمی پویا و وابسته به بافت مورد بررسی قرار می‌دهد (همان: ۳۷). پس از سوسور، مرحله بعدی در تحول زبان‌شناسی، فاصله گرفتن از ساختارگرایی و حرکت به سمت جمله‌شناسی بود. این حوزه که در زبان عربی با عنوان «لسانیات الجملة

1. Ferdinand de Saussure

2. Phonetics

3. Synchronic

4. Diachronic

(النحو)» شناخته می‌شود، جمله را به عنوان بزرگ‌ترین واحد قابل تحلیل در نظر می‌گیرد و به بررسی روابط اسنادی، نحوی و ترکیبی آن می‌پردازد. در این رویکرد، جمله از نظر ساختار و روستاخت مورد تحلیل قرار می‌گیرد و مشخص می‌شود که آیا از نظر شکلی کامل است یا ناقص (بارت، ۱۳۸۸: ۱۴؛ محسنی، ۱۳۹۳: ۱۹۵). در ادامه، نوام چامسکی^۱ با مطرح کردن زبان‌شناسی جمله^۲، نظریه‌ای نوین را پایه‌گذاری کرد که به نحو تولیدی-تحویلی یا زایشی-گشتاری^۳ معروف است. این نظریه از سطح واژه فراتر می‌رود و جمله را به عنوان واحد اصلی تحلیل در نظر می‌گیرد. چامسکی برای جمله دو سطح تعریف می‌کند: زیرساخت (البنية التحتية أو البنية العميقة) و روستاخت (البنية السطحية). زیرساخت، نمایانگر ساختار عمیق و انتزاعی جمله است که مفاهیم و روابط معنایی را در برمی‌گیرد، در حالی که روستاخت، ساختار سطحی جمله را نشان می‌دهد که به صورت بالفعل در گفتار یا نوشتار ظاهر می‌شود (نوروز علی، ۱۴۰۱: ۱۵). این نظریه، با تأکید بر فرایندهای ذهنی تولید و درک زبان، تحولی اساسی در زبان‌شناسی مدرن ایجاد کرد و راه را برای مطالعات گسترده‌تر در حوزه نحو و معناشناسی گشود. به این ترتیب، تحولات زبان‌شناسی از سوسور تا چامسکی، نشان‌دهنده حرکت از تحلیل واحدهای کوچک زبانی مانند: آوا و واژه به سمت واحدهای بزرگ‌تر و پیچیده‌تر مانند جمله و ساختارهای نحوی است.

از نیمه‌های قرن بیستم، در تقابل با رویکرد ساختارگرایانه زبان‌شناسی که زبان را صرفاً ابزاری برای اندیشه تلقی کرده و آن را در حوزه روان‌شناسی جای می‌دادند و واحد تحلیل خود را به جمله محدود می‌کردند، جریان جدیدی از زبان‌شناسان پدید آمد که رویکردی کاربردی و ارتباط‌محور به زبان اتخاذ کردند. این گروه، با تأکید بر ابعاد اجتماعی و بافتی زبان، آن را جزئی از حوزه جامعه‌شناسی دانستند و بر نقش‌های کارکردی زبان در تعاملات اجتماعی تأکید ورزیدند. این زبان‌شناسان از محدودیت تحلیل جمله فراتر رفتند و نشان دادند که برای درک کامل ابهامات زبانی، همچون مرجع‌یابی ضمائر، اسم‌های اشاره و جملات موصولی، نمی‌توان تنها به یک جمله بسنده کرد، بلکه نیاز به بررسی جملات پیشین و پسین یا حتی کل متن احساس می‌شود. به عبارت دیگر، فهم دقیق این عناصر زبانی مستلزم توجه به بافت گسترده‌تر و روابط بین‌جمله‌ای است. در نتیجه، این رویکرد جدید، «متن» را به عنوان واحد اصلی تحلیل زبانی برگزید، زیرا جنبه‌های ارتباطی و کارکردی زبان را در بافت متن به طور کامل متجلی می‌دید. البرزی معتقد است وظیفه اصلی این شاخه از زبان‌شناسی، بررسی قواعد و سازوکارهایی است که فراتر از مرزهای جمله عمل می‌کنند و عناصر زبانی را در چارچوب متن و بافت اجتماعی‌شان تحلیل می‌کنند. (البرزی، ۱۳۸۶: ۱۳) بدین ترتیب این رویکرد، زبان را نه به عنوان مجموعه‌ای از جملات مجزا، بلکه به عنوان شبکه‌ای پیوسته و پویا در نظر می‌گیرد که در آن، معنا و کارکرد زبان تنها در تعامل با عناصر فراجمله‌ای و بافت گسترده‌تر متن و جامعه به طور کامل آشکار می‌شود.

1. Noam Chomsky

2. Syntax

3. Generative-Transformational Grammar

۲-۲. نظریهٔ متنیت

زبان‌شناسی متن از دو بخش زبان‌شناسی و متن تشکیل شده است. برای درک مفهوم متن، ابتدا باید تعریفی جامع از متن و مفهوم آن ارائه داد. بوگراند و درس‌لر متن را به عنوان یک فرایند ارتباطی تعریف می‌کنند که برای برقراری ارتباط با جهان بیرون، نیازمند ایجاد ارتباط درونی از طریق هفت معیار متنیت است. این هفت معیار عبارت‌اند از: پیوستگی، انسجام، مقبولیت، هدفمندی، اطلاع‌رسانی، موقعیت و بینامتنیت. (دی بوگراند و درس‌لر، ۱۹۸۱: ۳)

۱. انسجام (اتساق و سبک)^۱: نخستین معیار از اصول هفت‌گانه‌ی متنیت، پیوستگی دستوری است که به چگونگی پیوند معنادار میان مؤلفه‌های متن ظاهری (رو متن) مربوط می‌شود. این پیوند از طریق روابط دستوری و وابستگی‌های زبانی ایجاد می‌شود. هلیدی انسجام را در زبان انگلیسی از چهار طریق نشان می‌دهد: ارجاع (برون‌متنی و درون‌متنی پیشرو یا پسرو)، حذف و جایگزینی، ادات ربط و انسجام واژگانی.

۲. پیوستگی (التماسک الدلالی، الحبک)^۲: این معیار به جنبه‌های معناشناختی متن اختصاص دارد و به ارتباط دلالتی و محتوایی میان عناصر کلام اشاره می‌کند. عناصر متن نه تنها به دلیل ویژگی‌های دستوری، بلکه به دلیل ارتباط معنایی خاصی که با یکدیگر دارند، کنار هم قرار می‌گیرند (بوگراند، ۱۹۹۸: ۷۴؛ البرزی، ۱۳۸۶: ۱۶). این بخش از متنیت، ژرف‌ساخت متن را تشکیل می‌دهد. رایج‌ترین روابط معنایی عبارت‌اند از: علیت، هم‌معنایی و تضاد معنایی (مهاجر، ۱۳۷۶: ۶۳).

۳. هدفمندی^۳: این معیار به نیت و اهداف پدیدآورندهٔ متن مربوط می‌شود. هدفمندی از علایق، نیازها و انتظارات کاربران زبان نشئت می‌گیرد و شرایط موقعیتی را تحلیل می‌کند تا متنی پیوسته و منسجم ایجاد کند که اهداف پدیدآورنده را محقق سازد (بوگراند، ۱۹۹۸: ۱۰۳).

۴. پذیرفتنی بودن^۴: این معیار به نگرش گیرندهٔ متن (مخاطب) مربوط می‌شود. متن زمانی پذیرفتنی است که مخاطب بتواند آن را به‌درستی درک کند و به فهمی روشن از محتوای آن برسد. مقبولیت متن توسط مخاطب تعیین می‌شود و زمانی حاصل می‌شود که مخاطب بتواند استنباطی منطقی از متن داشته باشد (همان: ۱۰۴).

۵. ویژگی موقعیتی^۵: این معیار به ارتباط میان متن و اوضاع بافتی و محیطی وقوع آن می‌پردازد و معنا و کاربرد متن با موقعیت آن تعیین می‌گردد این معیار شامل عواملی مانند: مکان، زمان، فرهنگ و... است که متن را برای موقعیت جدید آماده می‌سازد (بوگراند و درس‌لر، ۱۹۸۱: ۱۳).

۶. حاوی اطلاعات بودن^۶: یک متن زمانی ارزشمند است که بتواند داده‌ای نو به خواننده ارائه دهد. اگر مخاطب نتواند مطلب تازه‌ای از آن برداشت کند، چنین نوشتاری از ویژگی‌های لازم برای «متن بودن»

-
1. Cohesion
 2. Coherence
 3. Intentionality
 4. Acceptability
 5. Situationalit
 6. Informativity

بی‌بهره است. به بیان دیگر، محتوای پیام باید دست‌کم قابل فهم باشد؛ در غیراین صورت، درک‌ناپذیری اطلاعات موجود، اعتبار متن را کم می‌کند (بوگراند، ۱۹۹۸: ۱۰۵).

۷. ویژگی درون‌متنی یا بینامتنیت^۱: رولان بارت در مقاله "مرگ مؤلف" می‌نویسد: «یک متن، رشته‌ای از کلمات که ارائه‌دهنده یک معنای واحد باشد، نیست بلکه فضایی چندبعدی است که در آن نوشته‌های متنوعی، بدون آنکه هیچ یک اصیل باشند، درهم آمیخته‌اند. متن بافته‌ای از نقل قول‌های برگرفته از مراکز بی‌شمار فرهنگ است (Barthes, 1977: 11). مفهوم بینامتنیت بیانگر این است که هر متن در ارتباط با متون دیگر شکل می‌گیرد و وجود می‌یابد. این شاخص به عناصری اشاره دارد که موجب پیوند متن با اطلاعات پیشین یا متون قبلی می‌شود؛ یعنی زمانی که فهم متن به آگاهی‌های قبلی مخاطب یا تجارب متنی او وابسته است. (چندلر، ۱۳۹۰: ۲۸۷).

این هفت معیار، ساختار و محتوای متن را شکل می‌دهند و به آن انسجام و متنتیت می‌بخشند. هر یک از این معیارها نقش کلیدی در ایجاد متنی منسجم و قابل فهم ایفا می‌کنند و به متن توانایی ارتباط مؤثر با مخاطب را می‌دهند.

۳-۲. احتجاج^۲

احتجاج در لغت از ریشه «حج» به معنای آوردن دلیل و حجت است. حجت به معنای دلیلی است که مقصود را روشن می‌کند. در کتاب «المفردات فی غریب القرآن» آمده است: «احتجاج به معنی حجت آوردن است، به گونه‌ای که هر یک از طرفین با حجت خود دیگری را از دلیلش منصرف کند» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۱۹). در کتاب «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم» نیز آمده است: «حجت به معنای آن چیزی است که به وسیله آن مقصود حاصل می‌شود. عبارت "حاججت فلانا فحججته" به این معنی است که با حجت بر او غلبه یافتیم و به معنی پیروزی در بحث و مناظره است» (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۱۶۹/۲). احتجاج را هم معنا با برهان نیز دانسته‌اند. برهان به معنای دلیل روشن و واضح است. تفاوت بین برهان و حجت در این است که حجت به معنای قصد و هدف است، در حالی که برهان به معنای روشنی و بیان است. راغب اصفهانی می‌گوید: «دلیل را به واسطه روشن بودن، برهان و به واسطه دلالت بر مقصود، حجت می‌گویند» (قرشی، ۱۳۷۱: ۱۹۰). می‌توان بیان کرد احتجاج دلالتی روشن بر استدلال است «یعنی مقصدی مستقیم که صحت یکی از طرفین دعوا را اقتضا می‌کند» (راغب اصفهانی، بی‌تا: ۲۱۹). بنابراین احتجاج، به عنوان یک فرایند استدلالی و گفتمانی، تلاش می‌کند تا با ارائه دلایل و براهین منطقی، مخاطب را متقاعد کند و او را به پذیرش دیدگاه یا موضع خاصی سوق دهد.

1. Intertextuality

2. Argue

۴-۲. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش براهین حضرت علی (ع) در ارتباط با مسئله خلافت در خطبه شقشقیه در یک بازنمایی کلی و در شش بخش و پنج زیرمجموعه، براساس عناصر متن‌گرایی و میزان تأثیرگذاری آن بر اقناع مخاطب بررسی می‌شوند:

۴-۲-۱. کاربرست نظریه متنیت در برهان‌های خطبه شقشقیه

خطبه‌های نهج البلاغه دربردارنده برهان‌ها و استدلال‌هایی است که با توجه به شرایطی که در آن زمان بر حضرت، حاکم بوده است ایراد شده است از میان این خطبه‌ها، "خطبه شقشقیه" دربردارنده انواع استدلال است، در این خطبه حضرت علی علیه‌السلام با استفاده از برهان به وضوح مظلومیت خود را با وجود داشتن کمالات و شایستگی‌های فراوان برای در دست گرفتن خلافت پررنگ جلوه می‌دهد و اشاره به آگاهی ابوبکر از صفات و شایستگی‌های حضرت علی (ع) می‌کند، یعقوبی می‌گوید: «وَ كَانَ اللَّهُاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ لَا يَشْكُونَ فِي عَلِيٍّ (عليه‌السلام)؛ مهاجران و انصار کمترین شکی در خلافت علی (عليه‌السلام) و شایستگی او نداشتند» (یعقوبی، بی‌تا: ۱۲۴). همچنین ایشان با استدلال، بحران‌های حکومتی در خلافت ابوبکر و عمر و فسادهای مالی در حکومت عثمان را اثبات می‌کند که باعث شد انبوهی از مردم برای بیعت به حضرت رجوع کنند. آنچه به تقویت برهان‌ها و در پی آن غنای معنایی آن‌ها می‌انجامد، وجود عناصر متن‌گرایی است. این عناصر به برهان جهت‌دهی مشخصی در چارچوب موقعیتی ویژه و با هدفی معین می‌بخشند. برای تحقق این جهت‌گیری و دستیابی به نتیجه‌ای مطلوب، لازم است که مقدمات، نتایج و اجزای تشکیل‌دهنده برهان، به‌صورت زنجیروار از نظر معنایی و شکلی با یکدیگر پیوندی ناگسستنی داشته باشند. افزون بر این، ارجاع به متون معتبر و پذیرفته‌شده پیشین، به برهان اعتبار می‌بخشد و آن را در نزد مخاطب باورپذیر و قابل قبول می‌سازد. این ارجاعات نه تنها اطلاعات لازم را به مخاطب انتقال می‌دهند، بلکه زمینه‌ساز ایجاد انسجام در برهان می‌شوند. در چنین شرایطی، برهان از چنان انسجامی برخوردار می‌شود که قادر است بر مخاطب تأثیری عمیق بگذارد و او را به سوی پذیرش و اقناع سوق دهد.

براین اساس، در این پژوهش، عناصر متن‌گرایی را محور اصلی کار خود قرار داده‌ایم تا از طریق تحلیل این عناصر، لایه‌های پنهان معنا در براهین خطبه شقشقیه و انسجام و پیوستگی آن را کشف کنیم. بدین ترتیب، هرچه عناصر متن‌گرایی در این خطبه کارآمدتر باشند، سطح تقویت برهان نیز افزایش یافته و در نهایت، تأثیری عمیق‌تر بر مخاطب گذاشته و او را به مرحله اقناع می‌رسانند. در این مسیر، براهین موجود در خطبه را استخراج کرده و به‌صورت دقیق مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم تا نقش عناصر متن‌گرایی در شکل‌گیری انسجام و قدرت اقناع‌کنندگی آن‌ها را به روشنی نمایان سازیم. این پژوهش با تکیه بر تحلیل عناصر متن‌گرایی، گامی است در جهت درک عمیق‌تر سازوکارهای زبانی و معنایی که به برهان‌ها قدرت می‌بخشند و آن‌ها را به ابزاری مؤثر در انتقال مفاهیم و باورها تبدیل می‌کنند.

۱-۱-۴-۲. هدف و موقعیت: عناصر کلیدی آغاز کننده برهان

هدف‌مندی مؤلف و موقعیتی که متن در آن ایراد شده است دو معیار از معیارهای نظریه متنیت است. هدف، جهت‌گیری برهان‌های خطبه را مشخص می‌کند و موقعیت، زمینه‌ای را فراهم می‌کند تا استدلال به صورت قانع‌کننده و مؤثر عمل کند. از آنجایی که نیت و موقعیت رابطه‌ای موازی با یکدیگر دارند و نیت امام علی (ع) براساس موقعیت ایشان شکل گرفته است در ابتدا به بیان نیت و موقعیت امام پرداخته می‌شود تا با استفاده از هدف و موقعیت امام، به درک بهتر لزوم کاربرد استدلال توسط امام برسیم.

در معیار "نیت‌مندی مؤلف" می‌توان اشاره کرد که هدف اصلی امام علی علیه‌السلام یادآوری گذشته و درس گرفتن از تاریخ است که انتخاب خلیفه براساس شایستگی‌ها و توانایی‌های افراد در اداره کردن جامعه انجام نشده است. در واقع امام (ع) در این خطبه به تبیین بخشی از حقایق و واقعیت‌هایی پرداخته و از انسانی سخن می‌گوید که در به دست گرفتن زمام خلافت و پیشوایی مردم، شایسته‌ترین افراد بعد از رسول خدا (ص) است، گویی هدف ایشان راهنمایی و ارشاد جهت شناخت و انتخاب رهبری شایسته و پیشوایی عادل است (فاضلی، ۱۳۸۳: ۵۹). از طرفی مطالعه خطبه و دقت در انگیزه و علت ایراد آن، این نکته را مشخص می‌سازد که حضرت (ع) تصمیم و اراده‌ای از پیش برای ایراد خطبه نداشته، بلکه در برابر اتهاماتی همچون ریاست‌طلبی، استبداد رأی و عدم اعتنا به مشورت دیگران و مقایسه ایشان با سایر خلفاء، وادار به دفاع از خویش می‌شود و در شرایط خاصی قرار می‌گیرد که بیان این مسائل را ضروری می‌داند (محمودی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۰۵). از اهداف دیگر امام علی (ع) می‌توان هشداردادن به مردم برای برگزیدن راه حق را نام برد که از طریق ذکر فضایل و شایستگی‌ها به بهترین شکل انجام شده است. "موقعیت" این خطبه به این شکل است که در پاسخ به سؤال یک شخص ایراد شده است. «از مضمون خطبه شریف و همچنین با توجه به شواهد و نقل‌های موجود، چنین برداشت می‌شود که امام (ع) این خطبه را در سال‌های پایانی عمر شریف خود و پس از دوران خلافت سه خلیفه نخست و نیز پس از درگیری با گروه‌های ناکثین، قاسطین و مارقین ایراد کرده‌اند.» (خویی، ۱۴۰۰: ۳۲/۳). ابن جوزی می‌گوید: «امیرالمؤمنین (ع) بر منبر بود، شخصی از میان صف صدا زد چه باعث شد که تابه‌حال در به دست گرفتن خلافت کوتاهی کردی؟ امام (ع) در پاسخ به او این خطبه را ایراد فرمودند» (ابن جوزی، بی تا، ۱۲۴).

۱-۱-۴-۲. براهین خطبه شقشقیه

برهان‌های این خطبه با مسئله خلافت شروع می‌شود، حضرت علی (ع) جایگاه خود را نسبت به خلافت به محوریت سنگ در آسیاب تشبیه کرده است و با استفاده از تشبیه، تصویر زیبایی خلق کرده است که تکیه بر یک محور نیرومند دارد. حضرت علی (ع) خلافت را برای خود همچون محور نیرومند آسیاب قرار داد و برای دشمنانش با پوشیدن لباس برابر دانستند (بحرانی، ۱۴۱۷: ۵۰۵). این موضوع دلالت بر این دارد که خلافت برای جامعه و خدمت به جامعه است نه اینکه فرد خاصی آن را بر تن کند و از آن بهره‌برد در واقع خلافت، به عنوان یک نهاد حکومتی در اسلام، ماهیتاً مفهومی جامعه‌محور و خدمت‌گزارانه دارد و نه

فردمحور یا سلطه طلبانه. از منظر اسلامی، خلافت نه به عنوان موقعیتی برای انباشت قدرت یا بهره برداری شخصی، بلکه به عنوان مسئولیتی خطیر در قبال جامعه تعریف می شود.

۱-۲-۴-۲. استدلال اول: بلندای مقام علی (ع)

«أَمَّا وَ اللَّهِ لَقَدْ تَقَمَّصَهَا ابْنُ أَبِي فُحَّافَةَ وَ إِنَّهُ لَيَعْلَمُ أَنَّ مَحَلِّي مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَى يَنْحَدِرُ عَنِّي السَّيْلُ وَ لَا يَرْفَى إِلَيَّ الطَّيْرُ» (خطبه/۳)؛ آگاه باشید، به خدا سوگند! ابن ابی فحافه (ابوبکر) خلافت را به ناحق بر تن کرد، در حالی که به خوبی می دانست جایگاه من نسبت به خلافت، همانند جایگاه محور در میان سنگ آسیاب است؛ سیل از دامنه ام سرازیر می شود و هیچ پرنده ای به بلندای مقام من نمی رسد.

ساختمان استدلالی در این پاره گفتار به این شکل است:

الف) «أَمَّا وَ اللَّهِ لَقَدْ تَقَمَّصَهَا ابْنُ أَبِي فُحَّافَةَ وَ إِنَّهُ لَيَعْلَمُ أَنَّ مَحَلِّي مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَى»

جایگاه و مقام حضرت علی (ع) به محور آسیاب و حکومت اسلامی به آسیاب تشبیه شده است.

ب) «يَنْحَدِرُ عَنِّي السَّيْلُ»

حضرت علی (ع) به کوهسار رفیعی که برکات الهی از آن جاری می شود و در خدمت خلق خداوند قرار می گیرد تشبیه شده است.

ج) «لَا يَرْفَى إِلَيَّ الطَّيْرُ»

این گفتار به ناتوانی افراد در دستیابی به جایگاه رفیع و منزلت بی نظیر حضرت علی (ع) اشاره دارد و با تشبیه دانشمندان به پرندگان دور پرواز، تأکید می کند که حتی آنان با تمام دانش و توانایی های خود، قادر به درک و رسیدن به کمالات و فضایل بی همتای ایشان نیستند.

استدلال و نتیجه:

- ۱- رابطه حضرت علی (ع) و جامعه
 - ۲- سرشار بودن از علوم الهی
 - ۳- ناتوانی افراد مدعی از دستیابی به مقام حضرت
- استدلال ها

شایستگی حضرت علی (ع) برای جانشینی پیامبر (ص) ← نتیجه

از برهان ضعیف (ارتباط با جامعه) شروع می کند و سپس برهان دیگری که لازمه ارتباط با جامعه است را یعنی آگاهی از علوم الهی را مطرح می کند. در نهایت قوی ترین استدلال را که کسی غیر او توانایی خلافت را ندارد بیان می کند تا مخاطب را به مرحله اقناع برساند. تمام این استدلال ها دربردارنده معنای ضمنی است که بعد از رسول خدا، حضرت علی (ع) شایسته ترین فرد برای مقام خلافت بوده است.

۱-۲-۴-۲. استدلال دوم: دوراهی قیام یا بردباری

«فَسَدَلْتُ ذَوْهَا تَوْبًا وَ طَوَيْتُ عَنْهَا كَشْحًا فَرَأَيْتُ أَنَّ الصَّبْرَ عَلَى هَآئِذَا أَخْجَى فَمَصِرْتُ وَ فِي الْعَيْنِ قَدْى وَ فِي الْخُلُقِ شَجًّا أَرَى تَرَاتِي هَبًّا» (خطبه/۳)؛ «پس پرده ای میان خود و خلافت افکندم و از آن روی گردان شدم. دیدم

که شکیبایی بر این وضعیت، سزاوارتر است؛ پس صبر کردم، در حالی که خار در چشم و استخوان در گلو داشتم، و می‌دیدم که میراثم را به تاراج می‌برند.»
 ساختمان استدلالی در این پاره گفتار به این شکل است:
 الف) «وَفِي الْعَيْنِ قَدْئِي»

حضرت علی (ع) با تشبیه ضمنی غصب خلافت به خار، به درد و رنجی اشاره می‌کند که ناشی از مشاهده ظلم و غصب حقشان است.
 ب) «فِي الْخَلْقِ شَجًا»

حضرت علی (ع) خلافت را به استخوانی گلوگیر تشبیه می‌کند و می‌تواند کنایه از درد و رنجی باشد که ناشی از شرایط خفقان‌آور و فشارهای سیاسی و اجتماعی است.
 ج) «أَزَى ثُرَائِي هَبًّا»

این عبارت به غصب حق خلافت و میراث علمی حضرت علی (ع) اشاره دارد. این میراث با حدیث «مدینه العلم» گره خورده است، زیرا ایشان دروازه علم پیامبر (ص) بودند و غصب حق ایشان به معنای محرومیت جامعه از این علم و هدایت بود. این جمله بیانگر درد و رنج ایشان از مشاهده‌ی این محرومیت و غصب است.

استدلال و نتیجه:

استدلال‌ها

- ۱- خار در چشم قرار گرفتن
- ۲- استخوان در گلو
- ۳- غارت میراث حضرت علی (ع)

صبر امام بر غصب خلافت و مبتلا شدن امت اسلامی به خلفا غیر صالح نتیجه ←

۱-۲-۳-۴-۲. استدلال سوم: انتقال قدرت به عمر و بحران‌های حکومتی

«فَبَا عَجَبًا بَيْنَا هُوَ يَسْتَقْبِلُهَا فِي حَيَاتِهِ إِذْ عَقَدَهَا لِآخَرٍ بَعْدَ وَفَاتِهِ لَشَدَّ مَا تَشَطَّرَا صَرَعَتْهَا فَصَبَرَهَا فِي حُوزَةِ خَشْنَاءٍ يَغْلُظُ كُلُّهَا وَ يَحْشُنُ مَسُهَا وَ يَكْثُرُ الْغَتَارُ فِيهَا وَ الْإِعْتِدَارُ مِنْهَا فَصَاحِبُهَا كَرَائِبِ الصَّعْبَةِ إِنَّ أَشَقَّ لَهَا حَرَمَ وَ إِنَّ أَسْلَسَ لَهَا تَفَحَّمَ فَمَنِ النَّاسُ لَعَمْرُ اللَّهِ يَخْطِ وَ شِمَاسٍ وَ تَلَوْنِ وَ اعْتِرَاضٍ» (خطبه/۳)؛ شگفتا ابابکر که در حیات خود از مردم می‌خواست عذرش را بپذیرند، چگونه در هنگام مرگ، خلافت را به عقد دیگری در آورد. سرانجام اولی حکومت را به راهی در آورد، و به دست کسی (عمر) سپرد که مجموعه‌ای از خشونت، سخت‌گیری، اشتباه و پوزش طلبی بود. زمامدار مانند کسی است که بر شتری سرکش سوار است، اگر عنان محکم نکشد، پرده‌های بینی حیوان پاره می‌شود، و اگر آزادش گذارد، در پرتگاه سقوط می‌کند. سوگند به خدا مردم در حکومت دومی، در ناراحتی و رنج مهمی گرفتار آمده بودند و دچار دو رویی‌ها و اعتراض‌ها شدند.

ساختمان استدلالی در این پاره گفتار به این شکل است:

الف- «هُوَ يَسْتَقِيلُهَا فِي حَيَاتِهِ إِذْ عَقَدَهَا لِآخِرٍ بَعْدَ وَفَاتِهِ»

دلالت بر عدم شایستگی ابوبکر بر خلافت دارد با توجه به سخن خودش که به مردم می‌گفت مرا رها کنید و به دیگری رجوع نمایید. عجیب است که چنین کسی برای بعد از خودش خلیفه (عمر) را مشخص می‌نماید.

ب- «إِذْ عَقَدَهَا لِآخِرٍ بَعْدَ وَفَاتِهِ»

دلالت بر دوگانگی شخصیت ابوبکر دارد زیرا با اینکه اذعان به شایستگی حضرت علی (ع) داشت اما خلافت را به عقد عمر درآورد.

در نهج البلاغه نسخه صبحی صالح، این حالت دوگانگی ابوبکر را به «حیان» در سخن اُعشی مربوط ساخته است: «شَتَانِ مَا يَوْمِي عَلِي كُورَهَا، وَ يَوْمِ حِيَانِ اخِي جَابِرٍ»؛ «چه فرق بزرگی است میان زندگی من بر پشت این شتر و زندگی حیان برادر جابر» (صالح، ۱۳۷۴: ۴۸).

تمثیل به حیان، با اشاره به دو روز متفاوت، حالتی را ترسیم می‌کند که در آن، دو دوره مهم تاریخی به یکدیگر نزدیک می‌شوند؛ دوران حیات پیامبر (ص) و دوران پس از رحلت ایشان. در زمان حیات پیامبر (ص)، مقام حضرت علی (ع) به حدی والا بود که بر اساس «أَيُّهُ مَبَاهِلُهُ»، ایشان به عنوان نفس و جان پیامبر (ص) معرفی شدند و در مقام مثلثیت و همراهی کامل با ایشان قرار گرفتند. اما پس از رحلت پیامبر (ص)، حضرت علی (ع) با وجود شایستگی‌های بی‌بدیل، به دلیل شرایط سیاسی و اجتماعی خاص آن زمان، از حق خود محروم شدند.

ج- «فَصَبْرُهَا فِي حُوزَةِ خَشْنَاءَ يَغْلُظُ كُلُّمُهَا وَ يَخْشُنُ مَسُهَا»

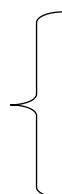
ویژگی‌های عمر از حکومت تا شخصیت او (وُزْرَةُ خَشْنَاءَ: منطقه‌ای خشک و بی‌آب و علف، يَغْلُظُ كُلُّمُهَا: سخنان را خشن و سخت می‌کند و يَخْشُنُ مَسُهَا: رفتار را خشن و ناهموار می‌سازد) که دلالت بر عدم شایستگی او دارد.

د- «فَصَاحِبُهَا كَرَكَبِ الصَّعْبَةِ إِنْ أَشَقَّ لَهَا حَرَمٌ وَ إِنْ أَسْلَسَ لَهَا تَقَحُّمٌ»

در ادامه خلافت به شتر و خشونت عمر به سفت کشیدن افسار شتر تمثیل شده است. تمثیل شتر و افسار در خلافت، دلالت بر ضرورت «تعادل بین اقتدار و انعطاف» در حکمرانی می‌کند. رویکرد سختگیرانه عمر بن خطاب، اگرچه ممکن است نظم موقتی ایجاد کند، اما در بلندمدت به نارضایتی و بی‌ثباتی منجر می‌شود.

استدلال و نتیجه:

استدلال

۱- عدم شایستگی ابوبکر

۲- دوگانگی شخصیت ابوبکر

۳- ویژگی‌های عمر از حکومت تا شخصیت او

۴- عدم تعادل در حکمرانی عمر

عدم کفایت عمر برای خلافت ← نتیجه

۴-۲-۱-۲-۳. استدلال چهارم: خلافت عثمان و فساد مالی

«قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ نَافِحاً حِصْنِيهِ بَيْنَ نَيْلِهِ وَ مُعْتَلِفِهِ وَ قَامَ مَعَهُ بَنُو أَبِيهِ يَخْضُمُونَ مَالَ اللَّهِ خِصْمَةَ الْإِبِلِ نَبْتَةَ الرَّبِيعِ إِلَى أَنْ انْتَكَتْ عَلَيْهِ فَتْلُهُ وَ أَجْهَزَ عَلَيْهِ عَمَلُهُ وَ كَبَتْ بِهِ بِطْنَتُهُ» (خطبه/۳)؛ تا آن که سومی به خلافت رسید، دو پهلوی از پرخوری باد کرده، همواره بین آشپزخانه و دستشویی سرگردان بود، و خویشاوندان پدری او از بنی امیه به پا خاستند و همراه او بیت‌المال را خوردند و بر باد دادند، چون شتر گرسنه‌ای که به جان گیاه بهاری بیفتد، عثمان آن قدر اسراف کرد که ریسمان بافته او باز شد و اعمال او مردم را برانگیخت، و شکم بارگی او نابودش ساخت.

ساختمان استدلالی در این پاره گفتار به این شکل است:

الف - «قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ نَافِحاً حِصْنِيهِ»

عثمان را به «نفج الحصن» تشبیه می‌کند یعنی کسی که از روی تکبر باد به گلو می‌اندازد (بحرانی، ۱۴۱۷: ۵۲۲).

ب - «وَ قَامَ مَعَهُ بَنُو أَبِيهِ يَخْضُمُونَ مَالَ اللَّهِ خِصْمَةَ الْإِبِلِ نَبْتَةَ الرَّبِيعِ»

عثمان را به شتر و اسبی که پهلوی آن از پرخوری بیت‌المال باد کرده است و جز به خوشگذرانی و افراط در خوردن و آشامیدن به چیزی توجه ندارد تشبیه کرده است.

ج - «أَنْ انْتَكَتْ عَلَيْهِ فَتْلُهُ»

حکومت‌داری عثمان، در تقابل با رویکرد سختگیرانه و منضبط عمر بن خطاب، به عنوان یک نظام حکمرانی سهل‌گیر و غیرمقتدر توصیف شده است. این شیوه حکومت‌داری، که با کاهش نظارت و کنترل بر امور مالی همراه بود، به تدریج به فساد مالی و سوءاستفاده از منابع عمومی (بیت‌المال) منجر شد.

د - «وَ قَامَ مَعَهُ بَنُو أَبِيهِ يَخْضُمُونَ مَالَ اللَّهِ تَعَالَى خِصْمَ الْإِبِلِ نَبْتَةَ الرَّبِيعِ»

اقوام عثمان را به شتر و بیت‌المال را به گیاه بهاری تشبیه کرده است. ابن میثم بحرانی می‌گوید: «فراوانی و خوش‌خوری اموال بیت‌المال به وسیله اقوام عثمان پس از یک فقر طولانی، تشبیه شده است به شتری که علف بهاری را با میل و حرص پس از پشت سر گذاشتن زمستان خشک می‌خورد» (بحرانی، ۱۴۱۷: ۵۲۴).

استدلال و نتیجه:

استدلال	{	۱- غرور عثمان
		۲- عدم توجه به امور مسلمین
		۳- عدم تعادل در حکمرانی
		۴- اسراف در بیت المال

عدم کفایت عثمان برای خلافت ← نتیجه

۵-۲-۱-۴-۲. استدلال پنجم: آغاز خلافت علی (ع)

«النَّاسُ كَعُزْفِ الصَّبْعِ إِلَيَّ يَنْتَالُونَ عَلَيَّ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ حَتَّى لَقَدْ وَطِئَ الْحُسَيْنُ وَ شَقَّ عِطْفَايَ مُجْتَمِعِينَ خَوْلِي كَرِيضَةَ الْغَنَمِ ... وَ مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يَقَارُوا عَلَى كِطَّةٍ ظَالِمٍ وَ لَا سَعْبٍ مَظْلُومٍ، لَا لَقِيْتُ خَبْلَهَا عَلَى غَارِهَا، وَ لَسَقَيْتُ آخِرَهَا بِكَاسِ أَوَّلِهَا» (خطبه/۳)؛ روز بیعت، فراوانی مردم چون یال‌های پر پشت گفتار بود، از هر طرف مرا احاطه کردند، تا آن که نزدیک بود حسن و حسین علیهما السلام لگد مال گردند و ردای من از دو طرف پاره شد. مردم چون گله‌های انبوه گوسفند مرا در میان گرفتند. و اگر نبود عهده‌ی که خداوند از دانشمندان گرفته که در برابر شکمبارگی هیچ ستمگر و گرسنگی هیچ مظلومی سکوت ننمایند، دهنه شتر حکومت را بر کوهانش می‌انداختم، و پایان خلافت را با پیمانانه خالی اولش سیراب می‌کردم.

ساختمان استدلالی در این پاره گفتار به این شکل است:

الف- «النَّاسُ كَعُزْفِ الصَّبْعِ إِلَيَّ يَنْتَالُونَ عَلَيَّ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ»

فراوانی و تراکم جمعیت به یال‌های پر پشت و انبوه گفتار تشبیه شده است، که به صورت قائم و پشت سرهم قرار گرفته‌اند و نشان‌دهنده ازدحام و انبوهی مردم است.

ب- «مُجْتَمِعِينَ خَوْلِي كَرِيضَةَ الْغَنَمِ»

به سردرگمی و بی‌جهتی مردم اشاره دارد مردم به گله‌های انبوه گوسفندی تشبیه شده‌اند که بدون رهبر و در حالتی سردرگم، گرداگرد امام را فرا گرفته‌اند.

ج- «حَتَّى لَقَدْ وَطِئَ الْحُسَيْنُ وَ شَقَّ عِطْفَايَ»

کنایه از شدت اقبال مردم در بیعت گرفتن و تمسک جستن به حضرت دارد.

د- «مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يَقَارُوا عَلَى كِطَّةٍ ظَالِمٍ»

حضرت علی (ع) به این موضوع اشاره می‌کند که خداوند از عالمان و دانشمندان پیمان گرفته است تا در برابر شکم‌بارگی و طغیان ستمگران ایستادگی کنند و از حق دفاع نمایند.

استدلال و نتیجه:

استدلال	{	۱- تراکم وانبوهی جمعیت
		۲- سردرگمی و بی‌جهتی مردم
		۳- شدت اقبال و شوق مردم
		۴- عهد و پیمان خداوند از علما

پذیرفتن حکومت ← نتیجه

۳-۱-۴-۲. انسجام و پیوستگی: پایه‌های استدلال قوی

انسجام و پیوستگی دو عامل کلیدی در ایجاد یک استدلال قوی و معتبر به شمار می‌روند. انسجام به ساختار منطقی و ترتیب صحیح گزاره‌ها اشاره دارد، به‌طوری که استدلال از نظر فرم و قواعد منطقی بی‌نقص باشد. از سوی دیگر، انسجام معنایی به ارتباط و هماهنگی معنادار بین مفاهیم و گزاره‌ها مربوط

می‌شود، به‌گونه‌ای که محتوا و مفاهیم به‌درستی منتقل شوند و مخاطب بتواند به آسانی استدلال را درک کند. این دو عامل در کنار یکدیگر، برهان را منسجم، قابل فهم و متقاعدکننده می‌سازند. در واقع آنچه که باعث تقویت این استدلال‌ها می‌شود زنجیره‌وار بودن و ارتباط این استدلال‌ها با هم است که در نهایت منجر به ایجاد یک متن اقناع‌آور می‌شود. یکی از معیارهای نظریه متنتیت که باعث تسلسل در متن می‌شود انسجام و پیوستگی است "پیوستگی" شامل روابط علی و معلولی می‌شود (حسان، ۱۴۲۸: ۳۷۰) که نوعی از استدلال است. علت و معلول یکی از مواردی است که باعث انسجام معنایی در متن می‌شود که در صفحات قبل (علت در قالب استدلال و نتیجه در قالب معلول) اشاره شد. اما موارد دیگری که در پیوستگی مؤثر هستند عبارتند از: تضاد معنایی و هم معنایی. این موارد در استدلال‌های این خطبه به شرح زیر است:

میان «ینحدر، لا یرقی» تضاد است که دال بر عظمت شخصیت حضرت علی علیه‌السلام است ایشان سرچشمه‌های نعمت را فرو می‌ریزند و به دلیل جایگاه والای حضرت هیچ موجودی امکان بالارفتن و وصول به درجه ایشان را ندارد. به نظر می‌رسد ایشان در این قسمت اشاره‌ای به نبوت پیامبر (ص) و معراج می‌کنند، می‌توان گفت حضرت علی (ع) در ادامه نبوت پیامبر قرار داشتند و خلافت حق ایشان و میراث ایشان بود در حالی که بر خلاف آن انجام شد. تضاد میان کلمات «كَظَّةٌ ظَالِمٌ، سَعَبٌ مَظْلُومٌ» نشان دهنده تقابل میان سیری ظالم و گرسنگی مظلوم است و باعث می‌شوند عدالت طلبی حضرت علی (ع) اثبات شود. در دو عبارت

«إِنْ أَشَقَّ... حَرَمٌ وَ إِنْ أَسْلَسَ... تَفَحَّمَ» تقابل میان دو شیوهی حکومت داری را نمایان می‌سازد که هردو به ضرر مردم است در کلمات «مَحَلِّ (جایگاه من) و قطب الریح (محور آسیاب)» هم معنایی صورت گرفته است که تأکید بر عظمت جایگاه حضرت علی علیه‌السلام دارد. هم معنایی میان کلمات «يَغْلُظُ وَ يَحْشُنُ» که هر دو به معنای سختی هستند در جهت توصیف دشواری اداره خلافت ذکر شده‌اند. هم معنایی میان کلمات «خبط، شماس، تلون، اعتراض» باعث شده است که بی‌ثباتی و بی‌نظمی حکومت مورد تأکید قرار گیرد.

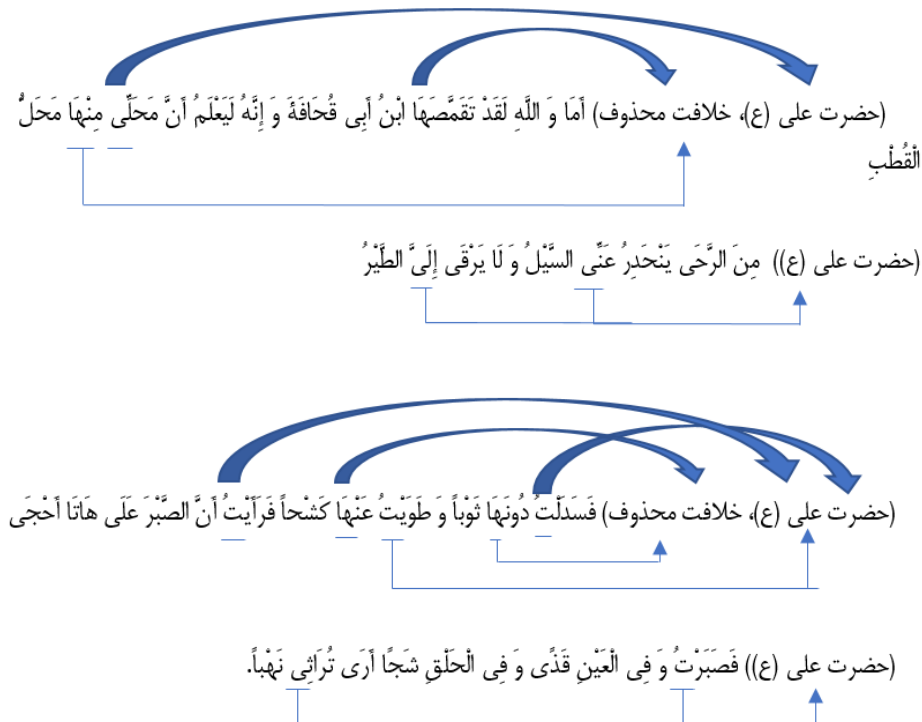
"انسجام" معیاری دیگر از معیارهای متنتیت است که در راستای برهان برای تقویت استدلال توسط امام (ع) به کار گرفته شده است. تکرار یکی از عوامل انسجام است که در خطبه شقشقیه به صورت زیر ذکر شده است: تکرار در کلمات «مَحَلِّ (جایگاه)» و تکرار در ضمایر «ها (خلافت)، تُو (حضرت علی (ع))» وجود دارد. تکرار در کلمات «صَبْرٌ» - «الصبر»: از نوع مصدر و فعل از یک ریشه است که می‌تواند تأکید بر صبوری امام باشد. تکرار در افعال مربوط به رنج مانند: «يَغْلُظُ، يَحْشُنُ، العِثَارُ، الاعتذار» است تا وضعیت بحرانی خلفا سه‌گانه را شرح دهد. عناصر دیگر انسجام عبارت‌اند از ادات ربط، حذف، جانشینی، تکرار و ارجاعات. (هالیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۴) که برهانی منسجم را شکل می‌دهند و باعث می‌شوند در روساخت متن مورد نظر پیوستگی برای رساندن استدلال به دو ویژگی متن‌وارگی و متقاعدسازی مخاطب ایجاد شود. در توضیح این عناصر می‌توان گفت:

"أما" نقش ربط‌دهنده دارد، جمله را با تنبیه و هشدار دادن آغاز می‌کند تا توجه مخاطب نسبت به موضوع پیش رو جلب و پیوندی بین مخاطب و مضمون جمله برقرار کند. «در آغاز خطبه، با عبارت «أما» روبه‌رو می‌شویم. این پاره‌گفتار همانند حرف تنبیه «ألا»، حرف استفتاحیه است که معنای هشدار دادن از آن استنباط می‌شود و جایگزین فعل «انتبهوا» است. بنابراین، کنش گفتاری این پاره‌گفتار، کنش ترغیبی است. بدین معنا که حضرت سعی دارد مخاطب را که همان مردم باشند، متوجه کلام خود کند. لذا با عبارت متنبهانه‌ی «أما» آغاز می‌کند.» (نجفی و دیگران، ۱۳۹۶: ۹)

با استفاده از حرف ربط "و" در «و إِنَّهُ لَيَعْلَمُ...» و اتصال آن به جمله قبل، سطح خطبه را از گزارش به نقد و نکوهش ارتقا می‌دهد دلیل آن این است نه فقط خلافت را غصب کرد، بلکه با علم و آگاهی کامل این عمل را انجام داد. در ادامه "و" در «و لَا يَرْفَعِي إِلَيَّ الطَّيْرُ» با ایجاد پیوستگی با جملات قبلی باعث می‌شود عظمت مقام حضرت علی (ع) به صورت تدریجی افزایش یابد به این صورت که نه تنها منزلت من مانند قطب است، بلکه بالاتر از این است آن چنان بلندمرتبه‌ام که پرند هم به من نمی‌رسد و دست نیافتنی هستم. واژه‌ی "القطب" در «محلى منها محل القطب من الرحي» به صورت استعاره‌ی جایگزین "مرکزیت و مشروعیت حقیقی در خلافت" شده است. واژه‌ی "الطير" به صورت استعاره‌ی جانشین "دیگران" شده است که توان رسیدن به جایگاه علی (ع) را ندارند. در عبارت «فَسَدَلْتُ دُونَهَا ثَوْبًا»، واژه‌های «الخلافة» و «الإعراض» حذف شده‌اند ولی معنا با قرینه و رجوع به جملات قبل فهمیده می‌شود. "والله" در اصل به صورت "أقسم بالله" بوده است، فعل "أقسم" حذف شده است و حرف واو قسم جایگزین آن شده است.

حرف ربط "فاء" در عبارات «فَسَدَلْتُ... فَرَأَيْتُ... فَصَبَرْتُ» نشان دهنده پیوند علی و زمانی است، هر کنش، نتیجه یا واکنشی به کنش قبلی است. "واو" عطف در عبارات «و فِي الْعَيْنِ... وَ فِي الْخُلُقِ» باعث می‌شوند که جمله دوم در حکم و خبر جمله اول (شدت رنج) مشترک باشد و از طریق این اشتراک، انسجام متن افزوده می‌شود.

ارجاعات متن از ضمیر مستتر "أنا" در فعل محذوف "أقسم" شروع می‌شود که به اسم "الله" بر می‌گردد و ارجاع درون متنی به مابعد است. ضمیر "ها" در کلمات «منها، دونها و عنها» مرجع آن "خلافت" و برون متنی است. مرجع اسم حروف مشبه بالفعل در "إنه" ابوبکر است که جزء ارجاعات به قبلی و درون متنی است. ارجاعات این پاره گفتار به شکل زیر ترسیم می‌شود:

در پاره گفتار بعدی، حرف ربط "فاء" در «فَيَا عَجَبًا» از نوع فاء تعقیمی است و باعث انتقال از مفهوم جانشینی به واکنش عاطفی بعد از آن می‌شود. "فاء" در «فَصَبْرَهَا» فاء نتیجه است که این فاء نشان می‌دهد که تمام پیامدهای دشوار حکومت در ادامه تصمیم قبلی (غصب خلافت) است. همچنین "و" در عبارات «وَوَ يَغْلُظُ... وَ يَخْشُنُ... وَ يَكْثُرُ... وَ الْإِعْتِدَارُ» از نوع واو عطف است که صفات ناپایدار حکومت دوم را در یک ساختار هماهنگ بیان می‌کند. مرجع ضمائر «ها» در یَسْتَقِيلُهَا، «ها» در عَقْدَهَا: خلافت است و «ه» در حَيَاتِهِ، ضمیر «ه» در وَفَاتِهِ ابوبکر است. مرجع ضمیر «الف» در تَشَطَّرَا ابوبکر و عمر است که حذف شده اند. مرجع ضمیر «ها» در «صَرَّعِيهَا، صَيَّرَهَا، يَغْلُظُ كُلُّمَهَا، يَخْشُنُ مَسُّهَا، يَكْثُرُ الْعِتَارُ فِيهَا، أَسْلَسَ لَهَا، صَاحِبِهَا، أَشْنَقَ لَهَا»، خلافت درون متنی است. امام با استفاده از دو عبارت متضاد "هُوَ يَسْتَقِيلُهَا فِي حَيَاتِهِ" و "إِذْ عَقَدَهَا لِأَخَرٍ" نارضایتی خود را از عدم پایبندی ابوبکر به سخنش نشان می‌دهد. ارجاعات در کلمات «مس‌ها، فیها، منها، فصاحبها، لها» به خلافت برمی گردد و از نوع ارجاع درون متنی است، این ارجاعات را به شکل زیر می‌توان نشان داد:

خلافت، ابوبکر) «فَيَا عَجَبًا بَيْنَا هُوَ يَسْتَقِيلُهَا فِي حَيَاتِهِ إِذْ عَقَدَهَا لِأَخْرَ بَعْدَ وَفَاتِهِ»

ابوبکر و عمر، خلافت) لَشَدَّ مَا تَشَطَّرَا ضَرَعَيْهَا فَصِيرَهَا كُلَّكُمَهَا وَزَةً خَشَاءَ يَغْلُظُ كَلَمُهَا وَ

خلافت) يَخْشَنُ مَسْهَا وَ يَكْثُرُ الْعَثَارُ فِيهَا وَ الْإِعْتِدَارُ مِنْهَا فَصَاحِبُهَا كَرَّابِ الصَّعْبَةِ إِنْ أَشَقَّ لَهَا حَرَمٌ.

حرف ربط "إلى أن" در عبارت «إِلَى أَنْ انْتَكَتْ» دلالت بر زمان و نتیجه دارد، روند فساد و سقوط تدریجی خلیفه سوم را نشان می‌دهد. "و" عطف در عبارات «فَتَلُّهُ، وَ أَجْهَزَ... وَ كَبْتُ...» پایان خلافت عثمان را در یک زنجیره نشان می‌دهند. در عبارت «قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ» نام خلیفه سوم (عثمان) حذف شده است اما با اشاره‌ی «ثالث» و سیاق جمله می‌توان به آن پی برد. واژه «بَنُو أَبِيهِ» به جای نام بنی‌امیه ذکر شده است و بدون ذکر مستقیم، خاندان او بیان شده و مورد نقد قرار می‌گیرند. ضمیر "ه" در «حِصْنِيهِ، نَيْلِهِ، مُعْتَلَفِهِ، مَعَهُ، أَبِيهِ، فَتَلُّهُ، عَلَيْهِ، عَمَلُهُ وَ بِهِ» از نوع ارجاع درون متنی و به عثمان برمی‌گردد ارجاع ضمائر به صورت زیر است:

﴿عثمان﴾ قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ نَافِجاً حِضْنِيهِ بَيْنَ نَثِيلِهِ وَ مَعْتَلِفِهِ وَ قَامَ مَعَهُ بَنُو أَبِيهِ يَخْضُمُونَ مَالَ

﴿عثمان﴾ اللَّهُ خِضْمَةُ الْإِبِلِ نَبْتَةُ الرَّبِيعِ إِلَى أَنْ أَنْتَكْتَ عَلَيْهِ قَتْلُهُ وَ أَجْهَزَ عَلَيْهِ عَمَلُهُ وَ كَبَتْ بِهِ بَطْنَتُهُ.

در استدلال بعدی، "حتی" در «حتی لقد وُطئ» نشان دهنده غایت زمانی از شدت ازدحام تا آسیب جسمانی به امام (ع) است. "و" در «وُطئ الحَسَنان وَ شُقَّ عَطْفَايَا» عطف است؛ دو اتفاق را که در یک زمان واحد رخ می‌دهند باهم مرتبط می‌سازد. "و" در «وَ مَا أَخَذَ اللَّهُ...» واو استینافی است که به دلیل عقلی والهی ورود می‌کند و با حرف "و" در عبارت «وَ لَا سَعَبَ مَظْلُوم» مظلومیت مظلوم را به عهد گرفتن خداوند عطف می‌کند در ادامه با ذکر "لام قسم" به همراه "واو عطف" به نتیجه اشاره می‌کند که در صورت نبود مسئولیت شرعی و اخلاقی قطعاً حکومت را نمی‌پذیرفت. واژه "الحسنان" جانشین دو فرزند پیامبر (ص) است که نام‌های ایشان، امام حسن (ع) و امام حسین (ع) حذف شده‌اند. همچنین کلمه "عطفایا" جایگزین برای کل بدن است.

ارجاعات پاره گفتار، از ضمیر "ی" در «إِلَيَّ»، «عَلَيَّ»، «عَطْفَايَا» و «حَوْلِي» شروع می‌شوند که از نوع ارجاع درون‌متنی و به امام علی (ع) برمی‌گردند. ضمیر "ها" در «جَلَبْهَا»، «غَارِبْهَا»، «آخِرْهَا» و «أُولَها» از نوع ارجاع برون‌متنی و به "الخلافة" (خلافت)، برمی‌گردند.

﴿علی﴾ النَّاسُ كَعَرَفِ الضَّبْعِ إِلَيَّ يَنْتَالُونَ عَلَيَّ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ حَتَّى لَقَدْ وَطِئَ الْحَسَنَانِ وَ شُقَّ عَطْفَايَا

﴿علی﴾ مَجْتَمِعِينَ حَوْلِي كَرَبِضَةِ الْغَنَمِ... وَ مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يَقَارُوا عَلَيَّ كِظْلُهُ ظَالِمِ

﴿خلافت﴾ وَ لَا سَعَبَ مَظْلُوم، لَا لَقَيْتُ جَلَبْهَا عَلَى غَارِبْهَا، وَ لَسَقَيْتُ آخِرْهَا بِكَاسِ أُولَها.

۴-۱-۲. بینامتنیت: تقویت استدلال با تعامل متون

بینامتنیت به تعامل و ارتباط میان متون اشاره دارد، به طوری که یک متن تحت تأثیر یا ارجاع به متون دیگر قرار می‌گیرد. بوگراند و درس‌ر معتمدند که به زمینه‌هایی مرتبط می‌شود که دریافت کننده با کمک اطلاعاتی که از متن‌های قبلی دارد مفهوم متن فعلی را دریافت می‌کند (دی بوگراند و درس‌ر، ۱۹۸۱: ۱۴) به عبارتی دیگر اصطلاح بینامتنیت به ارتباطی اشاره دارد که میان دو یا چند متن برقرار می‌شود. این ارتباط در نحوه درک و فهم متن نقش دارد. از گذشته‌های دور، اظهارنظر درباره آثار ادبی همراه با ارجاع به متون دیگر بوده است؛ متونی که معمولاً با متن مورد بررسی، شباهت یا تضاد داشته‌اند. (مکاریک، ۱۳۸۳: ۱۱۲) این عنصر در شکل‌گیری استدلال‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است، زیرا اغلب استدلال‌ها با بهره‌گیری از ایده‌ها، نظریه‌ها یا شواهدی که در متون دیگر مطرح شده‌اند، تقویت می‌شوند. بینامتنیت به استدلال، غنا و عمق می‌بخشد و با ایجاد پیوند میان مفاهیم مختلف، قدرت و قانع‌کنندگی آن را افزایش می‌دهد. این معیار در خطبه به وضوح قابل مشاهده است:

امام علی (ع) با برقرار کردن پیوند بینامتنی میان «يُنْخَدِرُ عَنِّي السَّيْلُ وَ لَا يُرْفَى إِلَيَّ الطَّيْرُ» (خطبه ۳) و آیه‌ی شریفه‌ی ﴿وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ﴾ (نحل/۱۵)، در پی یادآوری این حقیقت است که همان‌گونه که کوه‌های عظیم مانع لرزش زمین و موجب آرامش ساکنان آن‌اند، حضور امامی عالم، هوشیار، استوار و آگاه که در راه برپایی ایدئولوژی اصیل اسلامی چون کوهی استوارست، برای هر جامعه‌ای موجب آرامش و اطمینان است. (زودرنج، ۱۴۰۱: ۱۳۴) همچنین فراز ذکر شده فوق، پیوندی بینامتنی با حدیث نبوی «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلَيَّ بَأْهَا» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۰۱/۴۱) نیز دارد و در پی تثبیت مرجعیت علمی و معرفتی حضرت علی (ع) است به این صورت که همان‌گونه که ورود به شهر جز از دروازه ممکن نیست، دست‌یافتن به علم نبوی و هدایت الهی نیز جز از مسیر امامت علی (ع) ممکن نخواهد بود؛ چرا که وجود او همچون قطب آسیاب، محور اندیشه و دانش اسلامی است، و علم از دامنه‌اش چون سیل جاری است، در حالی که احدی به قله مقام علمی‌اش نمی‌رسد.

۴-۱-۵. مقبولیت: پایه‌های اعتماد در استدلال

مقبولیت و پذیرفتنی بودن به این معناست که گزاره‌ها یا پیش‌فرض‌های به‌کاررفته در یک برهان، از سوی مخاطب یا جامعه به‌عنوان ایده‌هایی معتبر و قابل قبول پذیرفته شوند. به عبارتی دیگر پذیرش متن به نوع نگرش دریافت کننده متن در فرآیند ارتباط متن می‌پردازد؛ به گونه‌ای که متن باید حاوی اطلاعات منسجمی باشد تا دریافت کننده بتواند با آن ارتباط برقرار کرده و آن را بپذیرد (بوگراند و درس‌ر، ۱۹۸۱: ۱۱-۱۲). بنابراین می‌توان گفت این عنصر برای شکل‌گیری یک برهان قوی ضروری است، زیرا حتی اگر استدلال از نظر منطقی درست باشد، در صورتی که پیش‌فرض‌های آن برای مخاطب نامقبول یا غیرواقعی به نظر برسد، برهان تأثیرگذاری خود را از دست می‌دهد. پذیرفتنی بودن گزاره‌ها باعث می‌شود مخاطب به راحتی استدلال را بپذیرد و به نتیجه‌گیری آن اعتماد کند. پذیرفتنی بودن براساس مخاطب سنجیده می‌شود با توجه به اینکه این خطبه در زمانی ارائه شد که مردم خلافت خلفا سه‌گانه و مشکلاتی

را که در زمان خلافت آن‌ها ایجاد شد را تجربه کرده بودند و به مرجعیت علمی حضرت علی (ع) آگاهی پیدا کرده بودند به ایشان برای بیعت کردن رو آوردند؛ این شرایط باعث شد که سخن امام علی (ع) به مقبولیت در نزد مخاطب برسد. به کار بستن "اما" برای تشویق مخاطب و هشدار دادن به آن، استفاده از "واو" قسم، حروف تأکیدی "لقد" در «لقد قمصها فلان»، ترکیب "إن" همراه با "ل" در «إنه لیعلم»، کاربرد جمله اسمیه "إن" همراه با تکرار کلمه "محل" در «أَنَّ مَحَلِّي مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَى»، در نهایت بیان فضایل خود به شیوه تمثیل باعث تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب و پذیرفتنی بودن آن می‌شود.

ابن جنی اعتقاد دارد: «عرب همانطور که به الفاظ و اصلاح آن می‌پردازد، معانی در نزد او از قوت، ارزش و جایگاه بیشتری برخوردار است به همین خاطر به الفاظ می‌پردازد و آن را اصلاح می‌کند به خاطر اینکه الفاظ، مقدمه معانی هستند» (ابن جنی، ۱۴۲۹: ۳۱۷-۳۱۸). بنابراین، ابزارهای متنوعی برای توجه به معنا وجود دارد. یکی از مهم‌ترین این ابزارها، تأکید به شیوه‌های مختلف است. زیرا هر زمان که چیزی مورد تأکید و تکرار قرار گیرد، آن موضوع و موارد مرتبط با آن در ذهن و قلب شنونده به خوبی جا می‌گیرد.

۶-۱-۴-۲. اطلاع‌رسانی (الإعلامية): عنصر نهایی اقناع در برهان

اطلاع‌رسانی (الإعلامية) به نقش انتقال دقیق و مؤثر اطلاعات در شکل‌گیری یک برهان اشاره دارد. این عنصر اهمیت زیادی دارد، زیرا استدلال‌های قوی نیازمند داده‌ها، شواهد و اطلاعاتی هستند که به‌درستی و به طور شفاف به مخاطب منتقل شوند. اطلاع‌رسانی مؤثر باعث می‌شود مخاطب درک بهتری از موضوع داشته باشد و پایه‌های استدلال برای او قابل فهم و پذیرفتنی شود. اگر اطلاعات نادرست، ناقص یا مبهم ارائه شود، برهان ضعیف شده و ممکن است مخاطب را گمراه کند. بنابراین، دقت، شفافیت و جامع بودن اطلاعات از عوامل کلیدی در تقویت استدلال هستند. این خطبه حاوی تمثیل‌هایی است تا فضایل امام علی (ع) به شکل کامل به مخاطب ارائه شود. نزدیک ساختن جایگاه امام علی (ع) به محور آسیب از طریق تمثیل، خود حاوی اطلاعات جدید و نشان‌دهنده باب علم بودن امام بعد از پیامبر است.

۳. نتیجه‌گیری

حضرت علی (ع) در ایراد شکواییه‌های خویش و اثبات آن‌ها در ذهن مخاطب، از برهان به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای تغییر نگرش و باورها بهره می‌گیرد. برهان‌های ایشان بازتاب‌دهنده سه محور اصلی هستند: شایستگی حضرت علی (ع)، خلفای اول، دوم، سوم و بحران حکومتی در زمان زمامداری آن‌ها، رجوع مردم به حضرت در آغاز کردن خلافت. این استدلال‌ها، هر یک به‌گونه‌ای، معنای ضمنی این حقیقت را در خود نهفته دارند که پس از رسول خدا (ص)، حضرت علی (ع) شایسته‌ترین فرد برای مقام خلافت بوده است. ایشان نخست با برهان ارتباط با جامعه آغاز می‌کنند، سپس برهان آگاهی از علوم الهی را مطرح می‌سازند، و در نهایت، قوی‌ترین استدلال را بیان می‌کنند: اینکه هیچ‌کس جز ایشان توانایی تصدی مقام خلافت را ندارد. این زنجیره استدلالی، مخاطب را گام‌به‌گام به مرحله اقناع می‌رساند. آنچه به قدرت این

استدلال‌ها می‌افزاید، زنجیره‌وار بودن و ارتباط منطقی میان آن‌هاست که در نهایت متنی منسجم و اقناع‌آور خلق می‌کند.

بررسی برهان‌های مطرح‌شده در چارچوب متنیت این خطبه، گویای انسجام عمیق آن در انتقال قصد و نیت حضرت علی (ع) است. روابط علی و معلولی، به‌عنوان شکلی از استدلال، در کنار عناصری همچون تضاد معنایی، تکرار، و دیگر صنایع ادبی، به ایجاد انسجام معنایی در متن انجامیده‌اند. افزون بر این، برهان‌های حضرت علی (ع) با ارجاع ضمنی به متون معتبر و پذیرفته‌شده پیشین، مانند قرآن و سخنان پیامبر (ص)، از چنان اعتباری برخوردارند که مخاطب را به سادگی متقاعد می‌سازند. این ارجاعات، نه تنها بر استحکام استدلال‌ها می‌افزایند، بلکه جایگاه ایشان را به‌عنوان جانشین برحق پیامبر (ص) تثبیت می‌کنند.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن جنی، عثمان بن جنی. (۱۴۲۹). الخصائص بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن جوزی، یوسف بن قزواغلی. (بی‌تا). تذکره الخواص للعلامة سبط ابن الجوزی. تهران: مکتبه نینوی الحدیث.
- بارت، رولان. (۱۳۸۸). زبان‌شناسی جمله، نگاهی جامع به مسائل زبان. تهران: پاییزه.
- بحرانی، ابن میثم. (۱۴۱۷). ترجمه شرح نهج البلاغه (ابن میثم). مترجم: محمدی مقدم و نوایی. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه.
- البرزی، پرویز. (۱۳۸۶). مبانی زبان‌شناسی متن. تهران: امیر کبیر.
- بوگراند، روبرت (۱۹۹۸). النص و الخطاب و الاجراء. مترجم: تمام حسن. القاهره: عالم الکتب.
- چندلر، دنیل (۱۳۹۰). مبانی نشانه‌شناسی. مترجم: مهدی پارسا. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- حسان، تمام (۱۴۲۸). اجتہادات اللغویه. القاهره: مکتبه عالم الکتب.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دارالعلم الدارالشامیه.
- ----- (بی‌تا). مفردات الفاظ القرآن. مصحح: داوودی، صفوان عدنان. بیروت: دار الشامیه.
- زودرنج، صدیقه و اربطی مقدم، شیرین (۱۴۰۱). واکاوی خطبه شششقیه با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی. فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، دوره ۱۰، شماره ۳۷، ۱۱۵-۱۳۹.
- شعیری، حمیدرضا. (۱۳۸۸). از نشانه‌شناسی ساختگرا تا نشانه-معناشناسی گفتمانی. نقد/دبی، سال ۲، شماره ۸، ۳۳-۵۱.
- صالح، صبحی (۱۳۷۴). نهج البلاغه. قم: مرکز البحوث الاسلامیه.
- فاضلی، مهسا (۱۳۸۳). جایگاه امام علی (ع) در تفسیر و علوم قرآنی. تهران: انتشارات دستان.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴). تفسیر القمی. قم: دارالکتاب.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحارالانوار. بیروت: دار احیاء التراث.

- محسنی، حسین. (۱۳۹۳). الفصل و الوصل فی القرآن الکریم بین البلاغة العربية واللسانيات النصیة. رساله دکتری. استاد راهنما: خلیل پروینی. دانشگاه تربیت مدرس.
- محمودی، سعیده، چراغی‌وش، حسین و میرزایی‌الحسینی، سید محمود (۱۳۹۸). تحلیل استراتژی گفتمان ادبی خطبه شقشقیه. علوم قرآن و حدیث، سال ۵۱، شماره ۱۰۲، ۲۰۱-۲۲۴.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مکاریک، ایرناریما (۱۳۸۳). دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر. ترجمه: مهران مهاجر و محمد نبوی. تهران: آگه.
- مهاجر، مهران (۱۳۷۶). به سوی زبان‌شناسی شعر. تهران: نشر مرکز.
- نجفی ایوکی، علی؛ رسول‌نیا، امیرحسین؛ کاوه نوش‌آبادی، علیرضا. (۱۳۹۶). تحلیل متن‌شناسی خطبه شقشقیه بر اساس نظریه کنش گفتاری سرل. پژوهشنامه نهج‌البلاغه، شماره ۱۹ (پاییز)، ۱-۱۷.
- نوروزعلی، زینب (۱۴۰۱). جهانی‌های زبان در مکتب زبان‌شناسی فراساختارگرا. پژوهش‌های نوین ادبی، شماره ۱، ۲۹۹-۳۲۹.
- هاشمی خویی، میرزا حبیب‌الله (۱۴۰۰). منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة (خوئی). مترجم: حسن حسن‌زاده آملی و محمد باقر کمره‌ای. تهران: مکتبه اسلامیة.
- یعقوبی، احمد بن اسحاق. (بی‌تا). تاریخ الیعقوبی. بی‌جا: دار صادر.
- Barthes, R. (1977). *Death of the Author, from Image, Music, Text*. translated by Stephen Heath. London: Fontana.
- Beaugrande, Robert-Alain de, and Dressler, Wolfgang U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. Translated by unknown. London: Longman.
- Halliday, M. A. K., and Hasan, Ruqaiya. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.